

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПРАЦЯХ ТУРЕЦЬКИХ ЛІНГВІСТІВ

Покровська І. Л.

А. А. Коклянова зазначає, що фразеологія є найменш дослідженим явищем тюркської філології. Зокрема, фразеологізми розглядалися або на матеріалі якоїсь одної мови, або на матеріалі мови творів якогось конкретного письменника [Коклянова 1961, 99]. І таким чином достатньо не вивчені теоретичні основи фразеології тюркських мов та критерії опису фразеологічних одиниць. На нашу думку, існують значні відмінності у термінології у джерелах турецьких лінгвістів та вітчизняній лінгвістиці, що призводить до плутанини та неточностей під час проведення наукових досліджень.

Фразеологія є об'єктом дослідження багатьох турецьких лінгвістів. У турецькому мовознавстві суперечки між мовознавцями стосовно об'єму фразеології не спостерігається. Для позначення поняття фразеологія окремого терміну немає. Існують окремі терміни „deyim” (перекладається як вираз, але не ідіома, оскільки слід зазначити, що до цієї групи належать і приказки, авторський варіант перекладу – „фразема”) та „atasözü” (прислів'я).

Турецький лінгвіст та етнограф **Асим Аксой** досить вичерпно і показово подає відмінності між „deyim” та „atasözü”.

Структурні особливості прислів'їв:

- 1) прислів'я зазвичай мають сталу форму;
- 2) прислів'я короткі та лаконічні;
- 3) прислів'я складаються з одного, інколи – двох речень.

Семантичні особливості прислів'їв:

1) прислів'я передають суспільні та соціальні явища: *Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür* (букв. курка сусіда здається качкою);

2) прислів'я позначають явища природи: *Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır* (букв. *прийде березень і змусить спалити лопату*);

3) прислів'я передають мораль та повчання: *Uyuyan yılanın kuyruğuna basma* (букв. не наступай на хвіст змії, яка спить);

4) прислів'я виражають пораду: *Bal bal değmekle ağız tatlı olmaz* (букв. від того, що скажеш „мед“ у роті солодко не стане);

5) прислів'я відображають церемонії та звичаї: *Hatır için çiğ*

tavuk (da) yenir (букв. з поваги (до когось) навіть сиру курку їдять) [Aksoy 1998, 17–19].

Підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що прислів'я відображають вірування, думки, світогляд та тип мислення свого народу.

Фраземи, так само як і прислів'я, мають структурні та семантичні особливості.

Структурні особливості фразем:

1) фраземи – це сталі вирази;

2) фраземи мають: а) форму словосполучення: *kaşla göz arasında* (букв. між бровою та оком) – „швидко“; б) форму речення: *incir çekirdeğini doldurmaz* (букв. не заповнить кісточку від інжиру) – „не вартий виїденого яйця“.

Семантичні особливості фразем:

1) фраземи зображують дійсність, а прислів'я ж передають почуття;

2) фраземи зображують конкретну ситуацію, а прислів'я дають узагальнення. Прислів'я *Bitli baklanın kör alıcısı olur* (букв. червивий біб купує сліпий покупець), а фразема *Atı alan Üsküdar'ı geçti* (букв. хто взяв коня, той перейшов Ускудар) не містить узагальнення.

Асим Аксой також зазначає, що в деяких випадках прислів'я та фраземи, що подаються у словнику, не ідентифікуються у працях багатьох етнографів – укладачів фразеологічних словників. Асим Аксой же для запобігання такої плутанини уклав два окремі словники: „*Deyimler sözlüğü*“ („Словник фразем“) та „*Atasözleri sözlüğü*“ („Словник прислів'їв“). Хоча фраземи та паремії можна розглядати і разом, оскільки вони передають дійсність в описовій, переважно образній формі, емоційно забарвлюють мовлення, передають висловлення в метафоричній формі.

Асим Аксой вважає за доцільне вирізняти парні слова (тур. *ikilime*) як різновид фразем, оскільки парні слова складаються з двох протилежних або близьких за значенням слів, то досить часто друге слово може не мати свого окремого значення, а бути лише відлунням першого: *eski püskü* (букв. *Eski* – старий, слово *püskü* не має окремого значення, а використовується лише з *eski*) – *старезний*, *aşağı yukarı* (букв. *Aşağı* – вниз, *yukarı* – вгору) – *приблизно*.

Крім фразем та прислів'їв, до фразеологізмів, за визначенням Асима Аксоє, також належать такі сталі вирази, як прокляття,

лайливі слова, загадки та скоромовки. З нашої точки зору, прокляття та лайливі слова типу *Allah cezasını versin* (букв. нехай його покарає Аллах) обмежені в темі, вони мають лише негативний зміст (відмінність від фразем) і стосуються лише конкретного випадку та особи (відмінність від прислів'їв). Загадки та скоромовки мають пізнавальну мету і призначені переважно для дітей.

Інший турецький лінгвіст **Мехмет Хенгірмен** до сталих виразів турецької мови відносить парні слова, ідіоми та прислів'я. Крім того, до сталих виразів, з його точки зору, також належать молитви, прокляття, загадки, мані (чотиривірші), скоромовки, лексика арго, крилаті вислови та афоризми. Але найбільшими за чисельністю є групи парних слів, ідіом та прислів'їв.

Парні слова (тур. *ikileme*) часто входять до складу прислів'їв та фразем: *sicađı sicađına söylemek* (букв. говорити по гарячих слідах, парне слово – це *sicađı sicađına* – по-гарячому), *bal bal demekle ađız tatlanmaz* (букв. від того, що скажеш „мед“ у роті солодко не стане (парне слово *bal bal* – мед-медом)). Мехмет Хенгірмен чітко відмежовує парні слова від фразем та прислів'їв. З нашої ж точки зору, цей підхід є абсолютно правильним, оскільки парні слова просто називають поняття, не виражають думку, перекладаються на українську мову зазвичай одним словом, досить часто є повторенням одного слова у різних його формах: *körü körüne inanmak* (букв. вірити сліпо-насліпо).

Фраземи Мехмет Хенгірмен визначає як сталі вирази, що використовуються в переносному значенні, надають емоційного забарвлення оповіді та загальновідомі для суспільства. Мехмет Хенгірмен виділяє наступні структурні особливості фразем: 1) мають сталий порядок слів; 2) передаються у формі словосполучення, речення (за умови, що у реченні не міститься мораль; в українській лінгвістиці такі речення визначаються як приказки, в турецькій мові окремого терміну на позначення поняття „приказка” не існує, оскільки приказки – це різновид фразем), діалогу, анекдоту, оповідки.

Серед семантичних особливостей фразем можна виділити метонімічність значення, відповідно до якої фраземи поділяються на різні тематичні групи (дружба, родинні стосунки, вірування, зовнішність тощо).

Прислів'я визначаються Мехметом Хенгірменом як сталі вирази суспільного значення, що передають пораду, мораль та по-

вчання досвідчених предків. Серед структурних особливостей прислів'їв виділяють усталеність форми, що може передаватися у формі складних та простих речень. Особливою характеристикою прислів'їв є літературний розмір (тур. *vezin*) та рима (тур. *uyak*). У турецькій мові існують прислів'я, що римуються, вони є своєрідними для турецької культури, оскільки побудовані на специфічних лексемах турецької мови: *gülme komşuna, gelir başına* (букв. не смійся над сусідом, прийде і на твою голову), *Yazın gölge hoş, kışın çuval boş* (букв. влітку в тіні приємно, взимку ж – мішок порожній) [Hengirmen 1999, 436]. У ідеографічному аспекті за семантикою прислів'я поділяються на такі тематичні групи, як народження, дружба, родинні стосунки (фактично групи ті ж самі, що виділяються і для фразем).

При порівнянні фразем та прислів'їв є як спільні, так і відмінні риси. До спільних рис належать такі: 1) сталі вирази, що не мають автора, 2) передача дійсності переважно у метафоричній формі.

Відмінні риси за Мехметом Хенгірменом такі: 1) прислів'я дають пораду, а фраземи зображують дійсність; 2) фраземи будуються переважно у формі словосполучення, **прислів'я** – завжди у формі речення [Hengirmen 1999, 445]. Проте останній критерій, на нашу думку, є досить незрозумілим, оскільки у турецьких мовознавців структурний принцип поділу прислів'їв та приказок є другорядним: кількість фразем у формі речення досить значна – це приказки.

Турецький мовознавець **Нуреттін Коч** при дослідженні фразем та паремій зосереджує свою увагу на структурних особливостях сталих виразів. Автор зазначає, що ідіомами називаються сталі слова, що втрачають своє окреме значення і використовуються в переносному значенні. При цьому приказки належать до фразем. Нуреттін Коч визначає структурні особливості ідіом: дієслівні ідіоми (*acı çekmek – терпіти страждання*), іменні ідіоми (без афіксів відмінювання та присвійності; з афіксом присвійності; у формі неозначеного ізафету: *ağzı dili yok* (букв. немає рота та язика) – німий; у формі означеного ізафету: *ana kuzusu* (букв. мамине ягнятко – мамина донька; з іменником у місцевому відмінку: *devede kulak* (букв. вухо верблюда) – крапля в морі); ідіоми з післяйменниками: (*arı kovanı gibi* (букв. густий, як вулик); ідіоми у формі речень: (*iğne atsan yere düşmez* (букв. і голці ніде впасти). Відповідно до теорії Нуреттіна Коча,

основні відмінності між прислів'ями та фраземами у формі речення (приказками) такі: прислів'я передають досвід народу, дають пораду і відображають звичаї та досвід усіх членів суспільства. Прислів'я передають істину, відповідно до якої мають діяти усі члени суспільства. У фраземах же зазвичай критикуються особи, що діють всупереч суспільним нормам, що є загальноприйнятими: *siçan düşse başı yarılr* (букв. *якщо миша впаде, то голову розіб'є*) – *пусто-пустісінько*. Речення з приказками не будуються за допомогою афіксу –*dır*, оскільки цей афікс передає категоричність та точність [Коç 1996, 411–412].

Отже, турецькі дослідники диференціюють прислів'я від фразем на семантичному та структурному рівні. Всі турецькі фразеологічно-одностайно відстоюють думку, що фраземи, які будуються у формі речення і не мають узагальнення, ближчі за семантикою до фразем, ніж до паремій. Основними семантичними відмінностями між фраземи та прислів'ями є такі критерії: 1) фраземи зображують дійсність, не мають повчального змісту, а прислів'я передають пораду; 2) фраземи зображують конкретну ситуацію, а прислів'я дають узагальнення. Під фраземами у формі речення маються на увазі приказки, які у сучасній вітчизняній науці відповідно до структурної класифікації стоять поруч з прислів'ям.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Коклянова А. А.* О границах фразеологии тюркских языков // Труды Самаркандского гос. ун-та имени Алишера Навои. Выпуск 106. – Самарканд, 1961. – С. 99–104.
2. *Aksoy Ömer Asım.* Atasözleri ve deyimler sözlüğü. – İstanbul, 1988.
3. *Hengirmen Mehmet.* Yabancılar için Türkçe Dilbilgisi. – Ankara, 1999.
4. *Koç Nurettin.* Dilbilgisi. – İstanbul, 1996.